

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ӨӨРЕДИЛГЕ БОЛГАШ ЭРТЕМ
МУНИЦИПАЛДЫГ НИИТИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРИ
ПИЙ-ХЕМ КОЖУУННУН СУШ ОРТУМАК ШКОЛАЭ

<p>Школанын методчовулел хуралынга көргөн <u>Аракчаа</u> /Аракчаа Е.Н./ Протокол № <u>1</u> <u>28</u> » август 2024 г.</p>	<p>Директорунун өөредилге талазы-биле оралакчызы чөпшээрээн <u>Аракчаа</u> /Аракчаа Е.Н./ <u>31</u> » август 2024 г.</p>	<p>Школа <u>114</u> ду <u>Аракчаа</u> « <u>31</u> »</p>
--	--	---

Литературлуг номчулга эртеминин
ажылчын программазы

Тайылбыр бижик

4-ку класска «Литературлуг номчулга» эртемнин программазын чаа федералдыг куруне стандарттартарынын негелдезинге дууштур, 2–4 класстарга Э.Д.Ондарнын 1-4 класстарга тургускан эге школанын номчулга программазынга, Л.С.Кара-оол деп авторнун 4-ку класзынын «Литературлуг номчулга» номунга, Тыва Республиканын Пий-Хем кожуунунун муниципалдыг бюджеттиг ниити ооредилге черинин Суш ортумак ниити билиг школазынын ооредилге планынга дууштур тургускан.

НОМЧУЛГА ПРОГРАММАЗЫНЫН ТУРГУЗУУ БОЛГАШ КОЛ-КОЛ СОРУЛГАЛАРЫ

Номчулга программазы дорт кезектен тургустунган:

- 1) номчулганын тематиказы;
- 2) класстан дашкаар номчулга;
- 3) номчулга талазы-биле алган билиглери, чанчылдары болгаш мергежилдери;
- 4) чогаалдарнын хевирлери-биле (жанрлары) практиктиг таныжылга.

Класска-даа, класстан дашкаар-даа номчуур чогаалдарнын данзызын программада кирибээн, чугле оларнын чижек тематиказын болгаш анаа кирирер айтырыгларнын кыска тайылбырын (аннотациязын) класстар аайы-биле сумелеп кирирген. Ынчангаш моон сонгаар ооредилге номнарынын авторлары кайы класска кандыг тодаргай чогаалдарны кирирерин боттары хостуг шилип алыр аргалыг.

Чамдык кол темалар класс бурузунун программазында бар. Ынчалза-даа олар анаа-ла катаптап турар эвес, а уругларнын назы-хары улгадып, билиинин деннели бедээни-биле чергелештир чечен чогаалдарнын хемчээли, утказы болгаш дылдын уран-чечен аргалары чоорту нарыыдап, чаа чуулдер-биле немежип бар чыдар.

4-ку класска номчуур чогаалдар уругларны 5-ки класстан эгелеп ангы-ангы эртемнерни, литератураны болгаш тоогуну ооредиринге белеткээр болганда, тыва чоннун шаандагы болгаш амгы амыдыралын, хосталга, аас-кежик дээш демиселин, тогузун улустун аас чогаалындан болгаш чечен чогаалдын эн-не дээр дээн чедимчелиг материалдары-биле бадыткаары чугула.

Башкы уругларны бичиизинден эгелеп коллективтиг езуга, бот-боттарынга негелделиг, шынчы, ак сеткилдиг, быжыг туруштуг, эрес-дидим болурунга, мозулуг аажы-чанга, куш-ажылга кижизидер сорулгалыг.

Уругларнын номчулга кичээлдеринге ооренир чуулдери оларга долгандыр турар бойдус болгаш ниитилел дугайында билиглерни бээр, оларнын кижизидилгезинге улуг рольду ойнаар ужурлуг. Эрес-дидим, ак сеткилдиг, амыдыралга тура-соруктуг, бурунгаар чуткулдуг, куш-ажылга ынак, телептиг кижилер дугайында чуулдерни номчуп, сайгарып тургаш уруг-

ларны моральдыг мезу-шынарга, ужур-чурумга кижизидер. Ниитиге ажыктыг куш-ажылды алдаржыткан чогаалдар дамчыштыр уругларны куш-ажылга ынак болурун, ацаа боттарынын хире-шаа-биле киржирин, ону хундулээрин; куш-ажыл кижиге бурузунун хулээлгези болгаш эргези, амыдыраарынын база бир чепсээ дээрзин билиндирер.

Торээн чурт, оон бойдузу, кижилери болгаш оларнын чаагай чанчылдары, эртем, техника, культура, уран чуул талазы-биле чедиишкиннеринин дугайында чуулдер уругларны патриотизмнин, интернационализмнин езузунга, эстетиктиг овур-хевирнин аажы-чанынга кижизидеринге деткимчени бээр болгаш уругларнын угаан-медерелинин саизыраарынга улуг ужур-дузалыг.

Тыва Республиканын куруне сулдезин, тугун, ыдык ырын уругларга таныштырар сорулга-биле, 2 — 4 класстарнын номчулга номнарынга кирирерин сумелеп турар. 2-ги класска ыдык ырынын аялгазын дыннап, созунун утказын билиндирбишаан, аянныг номчуп ооредир. 3 — 4 класстарга созун долuzu-биле шээжилеп, аялгазын сактып ап, ырлажып турар апаар.

Эге школа оореникчилеринин амыдыралчы арга-дуржулгазы байлак эвес, номчаан номнары, чогаалдары эвээш дээрзи билдингир. Оларада амыдыралды хайгаарап база чогуур туннелдер кылыпкы дег номчукчу дуржулгазы ам-даа четче хевирлеттинмээн.

Оон ужурундан эге школага чечен чогаал номчулгазы ангы-ангы чогаалчыларнын чогаадыкчы салымынын ылгавырлыг талазы, допчу намдары, чогаадыкчы ажил-херекте-ри-биле таныштырарын негевес. Чогаалчыларнын допчу намдарын, чогаадыкчы ажил-чорудулгазын, чечен чогаалды монографтыг (авторлар аайы-биле) ооредиринин принциптин ортумак класстардан эгелээш, улуг класстарга чоорту киирген болур ужурлуг.

Ынчангаш эге школага чечен чогаал номчулгазы ниити литература курузунун эге уе-чадазы болбушаан, ортумак школага литература талазы-биле узуктел чок билиг бээринин чугула кезээ болуп турар.

Эге школага чечен чогаал номчулгазынын программазы уругларнын аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынче кол кичээнгейни угландырып турар. Оон иштинде бир онзагай черни оореникчилерни шын чугаалап ооредиринин чугула хевирини (аргазы) — номчулганын чанчылдарын шингээттирип хевирлээри болгаш ону сайзырадырынче угланган ажилдарны чорудары кол черни ээлеп турар.

Номчулга кичээлдеринин кол сорулгазы — ыыткыр (дынналдыр) номчуурунун хевиринден эгелээш, ханы, медерелдиг иштинде номчуурун чедип алыры.

Номчулганын шын, медерелдиг, аянныг номчуур шынарларынын болгаш дынналдыр база иштинде номчуур хевирлерин уругларга шингээттирерде, янзы-буру аргаларны ажыг-лап, ажилдарнын хевирлерин чоорту нарыыдадып тургаш, билиндирерин сумелеп турар.

Ооредилгенин бирги чылында сос номчуурунун аргаларын шингээттирип, ангы-ангы состерни, сос

каттыжышкыннарын домактар болу бээр кылдыр ун аайы-биле (интонация) кожуп, чугурту номчулгаже чоорту шилчиир.

Ийиги чылында угаан ажылыныц база бир чадазынче унуп, иштинде номчулганын чанчылдарын боттандыраар.

Ушку чылында номчулганын темпизин элээн дурген шуудадыр. Номчулга уезинде уе камнаарынын чогуумчалыг аргаларын чеп ажыглаарын шингээтирер.

Дортку чылында номчулганын кол шынарларын (шын, чугурту, медеделдиг, аянныг) колдуунда шингээдип апкан турар. Литературлуг шын адаашкын езугаар болгаш рольдар аайы-биле аянныг номчуурунун чанчылдарын ап, номчулганын чогуур темпизин шын сагып билген турар ужурлуг.

Эге школанын бугу-ле чадаларында башкы уругларны номчуп билир кылдыр ооредири-биле чергелештир уруглар боттары номчаан чогаалынын утказын сайгарып, ында кол чуулду илередип, оон чогуур (улуг эвес) туннелдер кылып шыдаптарынче угланган ажылдарны база чорудар. Оон ангыда номчаан созуглелдерин кезектерге чарып, оларга тус-тузунда ат тыварынга, абзацтар дузазы-биле план тургузарынга, номчаан чуулунун утказын делгеренгей (долу) азы допчу кылдыр чугаалап оорениринге чанчыктыраар.

Чечен чогаал эртеминге хамаарыштыр 3 — 4 класстарга дараазында бодуун билиглер-биле база таныштырып болур: автор дугайында кыска дыннадырлар, номчаан чогаалынын жанры, темазы, улустун аас чогаалынын бичии жанрлары — тывызыклар, улегер домактар, дурген-чугаалар, янзы-буру тывызыктыг бодалгалар дээш оон-даа оске.

Литературлуг номчулганы дамчыштыр чечен чогаалды уругларга ханы билиндирерде, оларнын хире-шаа-биле чогаадыкчы чоруунга ундезилеп, ону ооренип коруп тургаш, иштики сагыш-сеткилдин анаа хамаарылгалыг болурунун дуржулгазынга даянырын база сумелеп турар.

Чечен чогаал кижинин угаан-медерелинге, сагыш-сеткилинге салдарлыг болганда, ол уран чуулдун нарын хевиринге хамааржыр. Чечен чогаал номчуп, чечен омур-хевирлер-биле танышкан тудум, уругларнын ниити сайзыралы, чувени угаап, медедел билири, сагыш-сеткилинин бодалдары улам делгемчиир, ханылаар, байлакшыыр. Авторнун созуглелинге дууштур уругларныц аас-биле харыылары, чечен омур-хевирге хамаарыштыр билип алган бугу-ле ажыктыг чуулдери оларнын чечен чогаалды шингээдип ап турарынын херечизи болур.

Программада бердинген чижек тематикаларга хамаарыштыр номчуур ужурлуг чогаалдар иштинден уруглар торээн черинин, долгандыр турар хурээлелдин; эш-оор болгаш уе-чергелеринин, оларнын чуртталгазынын, оюн-тоглаазынын, журуалдарынын; бойдус болгаш оон камгалалынын; тыва чоннун чаагай чанчылдарынын; торээн чуртунун тоогузунден барымдааларнын дугайында билиглерни шингээдип алырлар.

Эге школанын чечен чогаал номчулгазы дараазында кол-кол сорулгаларны чедип алырынче угланган:

- уруглар номчаан (ооренген) чогаалдарынын утказын, оон маадырларынын ходелиишкиннерин, чорук-херектерин ханы

шингээдип ап, анаа хамаарыштыр чогуур унелелди берип, боттарынын сагыш-сеткилин хайныышкынны-биле илередип шыдаарынын, чечен чогаалды долuzu-биле шингээдип алырынын аргаларын сайзырадыр;

- чечен чогаалдын уран чурумалдыг дылын, овор-хевир тургузарынга аян киирер аргаларын сеткип билир кылдыр уругларны ооредир;
- оларнын боданыр аргаларын болгаш чогаадыкчы бодалдарын сайзырадыры;
- шулук чогаалын кичээнгейлиг дыннап билиринин аргаларын сайзыратпышаан, оон уран созун чарашсынар болгаш ханы шингээдип алырынын дуржулгазын мооннеп, анаа уран-чечен хооннуг болгаш сонuurгалдыг болурун кижизидер;
- уругларнын ном-биле ажылдап, оон билиг тыварынга номну ургулчу номчуурунга негелделиг, чечен чогаалга сундулуг, уран состун тургузукчулары — чогаалчыларнын чогаадыкчы ажыл-херектеринге сонuurгалдыг болурун чедип алыр;
- долгандыр турар хурээлел болгаш бойдус дугайында уругларнын боттуг бодалдарын сайзырадып, ону шын угаап болгаш медереп билиринин дуржулгазын байыдар;
- хемчээл, утка, тематика, жанр талазы-биле ангы-ангы чогаалдарны ханы, шын билиндирер;
- номчаан чуулунун утказын шингээттирерден ангыда, уругларнын ниити билиинин деннелин делгемчидеринин дуржулгазын байыдар болгаш амыдыралга оларнын мозу-шынарлыг, эстетиктиг хамаарылгазын база хевирлээр;
- чечен чогаалды (номну) уруглар боттары шилип ап, ону таалап номчуксаар кузелин боттандырап;
- уругларнын чугаазын сайзырадыр болгаш оларга чугаалап, номчуп, дыннап билиринин база созуглелдернин ангы-ангы хевирлерин сайгарып шыдаптарынын чанчылдарын шингээттирер.

Литературлуг номчулга эртемин ооредиринин принциптери

Тыва уругларны шын, кижизиг, эртем-билиглиг кижилер кылдыр ооредири – амгы уенин школаларыны эн-не кол сорулгаларынын бирээзи. Ужук-бижик номчуп билип эгелээринин эн-не кол дозу - эге класстар. 7-10 харлыынга чедир уругнун чугаа-домаанын ангы-ангы хевирлеринин (бжимел чугаа, номчулга, дыннап билири) сайзыраарынга таарымчалыг уези. Ынчангаш тыва литературлуг номчулга эге школага чугула эртемнернин бирээзи.

Бердинген программа 4-ку класстын уругларынга таарыштыр кылдынган. "Литературлуг номчулга" номунда кирип турар чогаалдар программага дууштур темалар аайы-биле болуктей бердинген.

Эге класстарнын чечен чогаал номчулгазынын программасы чечен эстетиктиг болгаш литература шинчилелдиг принциптерге даянмышан, оон ундезилеттинген болгаш проблема-тематиктиг принципке чагыртып турар.

Ынчангаш эге школанын 2-4 класстарынын класс бурузунде ол-ла темалар катаптап кирип турар. Ынчалза-даа олар

анаа-ла катаптап турар эвес, а уругларнын назы-хары улгадып, чувени шингээдип алырынын болгаш билиинин, деннели бедээни-биле чергелештир чогаалдарнын хемчээли, утказы болгаш дылдын уран-чечен аргалары чоорту нарыыдап, чаа чуулдер-биле немежип бар чыдар.

ЧЕЧЕН-ЭСТЕТИКТИГ ПРИНЦИП

Чечен-эстетиктиг принциптин негелдезин езугаар уругларныц ооренир ужурлуг чогаалдарынын санынга программаже колдуунда чечен чогаалдын бедик шынарлыг улегерин (созуглелдерин) кирип, оларныц шилилгезин шын тодарадыры негеттинер. Чогаалдын чугле сонuurганчыг утказын билиндирип, ооредиглиг, солун созуглелдерни номчуп бээри-биле кызыгаарланып болбас. Долгандыр турар хурээлелдин байлаан, оон чажыттарын коргузуп турар уран-чечен аргаларын болгаш кижилер аразында харылзааларнын байын коргузуп турар дээди, чараш сеткилдерни оттуруп, амыдыралда онза, чараш чуулдерни эскерип база танып-билип алырын, чуртталгага ажы-толдун бот-хамаарылгазын хевирлээри чугула.

Чечен (уран) чогаалдары уругларны номчулгага ынак, бугу-ле чараш чуулге хандыкшылдыг, ону шын унелеп билир кылдыр чанчыктырар ужурлуг. Чечен-эстетиктиг принцип уран чуулдун аразында харылзааларны идепкейлиг тургузарын тодаргайлаар болгаш ону быжыглаарынын аргаларын баш удур айтыр.

ЛИТЕРАТУРА ШИНЧИЛЕЛДИГ ПРИНЦИП

Литература шинчилелдиг принциптернин негелделерин езугаар уругларны эге школадан эгелеп чечен чогаалдын будуш-шынарынын эн онзагай талаларын, ону илередип турар кол уран аргаларын бодууну-биле таныштырар. Кандыг-даа чогаалды сайгарып турар уеде омур-хевир бирги черде турар дээрзин сагындырбышаан, созуглелдин (чогаалдыцнутказын шын шицгээттирерин принцип негеп турар.

Авторнун идеялары, бодалдары, сагыш-сеткили чечен омур-хевирни дамчыштыр илереттинер. Чечен омур-хевирни тургузарынын кол чепсээ болгаш ону шын медереп билип алырыныц *кол аргазы сос* болур. Чечен чогаалга сос тодаргай уткага (ону чугаа азы сезуглелдин узундузунден билип алыр) чагыртыр болгаш ол чогаалдын утказындан, оон ында кирген бугу-ле омур-хевирлиг системазындан ангыланып шыдавас. Бо талазы-биле литература шинчилелдиг принцип мурнунда турганы — свету чогаалдан, омур-хевирден ангылай коруп турган лингвистиктиг сайгарылганын принциптинге удурланышкак.

Чогаал сайгарылгазынын уезинде состу тускайлап коор чорукту болдурбас. Чогаалдын чечен омур-хевирлиг системазында ону долдуруп чоруур боттуг кезектер, бодалдар, ужур-уткалар, харын-даа оларга хамаарылга чок состерни домактар-биле харылзаалыг кылдыр сайгарар.

Чогаалдан "ушта тырттынган" ангы-ангы чурумалдыг кезектер ап, оларны уругларга сайгарар кылдыр бээр чорукту эге класстарга болдурбас.

Чечен чогаалды эпитеттер, деннелгелер, метафоралар болгаш дылдын оске-даа чурумалдыг уран аргаларын мооннеп чыып кааны кылдыр коруп болбас. Эге школага дылдын чурумалдыг уран аргаларынын сайгарылгазы бердинген чогаалдын утказынга дууштур чоруттунар болгаш уругларның чогаалды ханы билип, ында кирген омур-хевирни долу, четче сактып алырынга дузалаар.

Литература шинчилелдиг принцип номчулга номнарынче янзы-буру темалыг болгаш утка-шынарлыг чогаалдарны кириеринин аргазын берип турар. Программа езугаар сумелеп турар чогаалдарнын жанрлары база хой янзы: тоолдар, тоолчургу чугаалар, мифтер, тывызыктар, улугер домактар, дурген-чугаалар, кожамыктар, улустун ырлары, шулуктер, шиилер, чечен чугаалар.

Бо принцип номчулга болгаш чогаал сайгарылгазынын узинде чогаалдын темазын, идеязын композициязын, уран-чечен аргаларын база оске-даа чугула нарын айтырыгларны таарыштыр чугаалажырынын, ону уругларга чоорту билиндиреринин угланышкынын берип турар.

Номчулгага болгаш чугаа сайзырадылгазынга өөреникчилерниң кол билиглери, мергежилдери болгаш чаңчылдары.

4-ку классты доозуп тургаш, өөреникчилер дараазында чүүлдерни шингээдип алган турар.

Номчулганың чаңчылдары:

Бирги чартык чылда нарын эвес сөстөрни бүдүнү-биле адап, шын, медреселдиг номчуп билир; домакка сөстөрни бот-боттарындан адырбайн, утка талазы-биле аразында тудуш холбаалыг кылдыр номчуур; номчулганың темпизи чоорту дүргедеп, таныш эвес сөзүглелди номчуурунун дүргени минутада 85-90 хире сөс.

Ийиги чартык чылда утка талазы-биле билдингир сөстөрни болгаш домактарны шын, аянныг, медреселдиг, илдик чокка, тода дыңналдыр номчуп шыдаптар; сөзүглелде чугула утка илередир сөстү үн-биле (үннү бедидип азы чавызадып тургаш) ылгап билир; таныш эвес сөзүглелди номчуурунун дүргени 1 минутада 120 хире сөс. Медээ, айтырыг, кыйгырыг демдектерин барымдаалап, домактарның аянын үн-биле дамчыдып билир. Аянныг номчуурунга белеткенир талазы-биле бот-онаалганы башкыдан алгаш, улуг эвес сөзүглелди иштинде номчуп билир.

Сөзүглел-биле ажыл. Номчаан чүүлүнге хамаарыштыр айтырыгларга харыы берип, утказын чугаалап, кол бодалды илередип билир. Чогаалдың киржикчилериниң кылып турар чүүлдерин үнелеп, чылдагаанын тайылбырлап шыдаптар. Сөзүглелди боттарының сөстери-биле катаптап чугаалаары. Номда бердинген айтырыглар болгаш онаалгаларны номчаан чүүлүнге хамаарыштыр ажыглап билири: номчаан сөзүглелдин адын номнун допчузундан тып шыдаары. Башкының дузазы-биле кезектерге чарып каан сөзүглелдерге аттар тывар. Абзацтарны барымдаалап тургаш сөзүглелдин утказын шын тургузарынга баштайгы чаңчылдарны алып. Шүлүктү аянныг номчуп, доктаадып, тоолдарны ыдып билир.

4-ку класстың өөреникчилериниң номчулгада программаны билип алганының планнаттыңан түңнелдери.

Мөзү-шынарында, аажы-чанында (личностуг) хевирлеттинген турар билиглери:

- Төрээн дылвыс харылзажырынын база мээ–медереливистиң шынарын көргүзериниң кол чепсээ;
- Төрээн дыл национал культуравыстың кол болуушкуну;
- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдың бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чөптүг ажыглап билири.;
- Төрээн дылын улаштыр өөрениринге сонуургалын оттурары;
- Аас болгаш бижимел чугаага дылдың уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.
- Төрээн дылын сайзырадырынга, ону кадагалап арттырарынга өөреникчинин бот киржилгези;
- Аас- чугаага дылдың уран-чечен аргаларын эстетиктиг талазынче угландыраы.

4-ку класстың өөреникчилериниң (личностуг) хевирлеттинген турар үжүрлүг мөзү-шынары:

- долгандыр турар бойдуска хумагалыг, камныг, ынак болуру;
- езу-чурумга чагырткан, ужур-дүрүмнү сагып билир кижизиг мөзү-шынарлыг бооп хевирлеттинген турар;

4-ку класстың өөреникчилериниң билииниң предметтиг хевирлеттинген турары:

- Ыткыр, сымыранып, иштинде сөзүглелди бодунуң билип алыр шаа-биле дүрген номчууру.
- Сөзүглелдиң хевирлерин литературлуг негелделерге дүүштүр(шын адалга, бижик демдектерин, логиктиг ударениени сагып) номчууру.
- Сөзүглелдиң адынга болгаш бердинген чуруктарынга даянып, ооң утказын баш удур даап бодаары.
- Номчаан чүүлүнүң кол сөтеринге даянып, утказын бодунуң сөзү-биле дамчыдып билири.
- Болуушкуннарны болуп турар аайы-биле дес-дараалашкаан сагып чугаалаары.
- Сөзүглелди кезектерге утказының аайы-биле чарып, башкының дузазы-биле бөдүүн болгаш нарын план тургузуп, кезек бүрүзүңге база бүдүн сөзүглелге хамаарышкан айтырыгларны тургузуп билири.
- Номчаан чүүлүн долузу-биле, кысказы-биле, шилилгелиг, диалогтарны медээ домактары-биле солуп, чүвелерниң омур-хевирин деңнеп, чугаалап билири.
- Номчуур номунуң титулдуг арынын, аннотациязын, эге база түңнел сөзүңге даяныры.
- Хереглээн номун алфавиттиг каталогтан тып, библиотекада бар номнарны ажыглап өөренири.
- Справочниктер, энциклопедиялар, уругларга хамаарышкан журналдарны ажыглап билири база кыска аннотацияларны

сүмелээн номнарга тургузары.

- Номчаан материалында кол маадырларның мөзү-шынарларын кижиниң алдынар ужурлуг дүрүмнери-биле деңнээри.

4-ку класстың өөреникчилериниң предметтиг хевирлеттинген турар үжүрлүг билиглери:

-Номчаан чүүлүнге хамаарыштыр бодунуң бодалдарын илередип билири, ону аас болгаш бижимел-биле дамчыдып билири.

-Сөзүглелдиң эстетиктиг болгаш мөзү-шынарга хамаарыштыр үнелиг талаларын бодунуё билип турар аайы-биле илередип билири.

Чугаа чорудулгазы болгаш медээлер-биле ажыл (метапредметтиг).

4-ку классты өөреникчилериниң чугаа чорудулгазының болгаш медээлер-биле ажылдаарының (метапредметтиг) хевирлеттинген турары:

-утка болгаш дыл-домааның талазы-биле чедингир сөзүглелди үн доктаашкыны, интонация болгаш номчулганын дүргенин барымдаалап шын, медреселдиг, аянныг номчууру;

-таныш эвес сөзүглелди номчуурунун дүргени 1 минутада 85-90 хире сөс;

- чогаалдың адынга болгаш аңаа хамаарыштыр чураан чуруктарга даянып алгаш, чогаалдын кол утказын тодарадып билири;

- чогаалдың темазынга, кол утказынга, идеязынга хамаарышкан монологтарны (үзүндүлери, абзацтарны) дыңналдыр номчууру, доктаадып алыры;

а) Хүн бүрүдө кылыр ажылдар (регулятивтиг).

Өөреникчилерге хевирлеттинген турары:

-өөренип турар эртемниң тема, бөлүк аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;

- башкының удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны кууседип өөренири;

-бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш бодунуң, эштериниң ажылын үнелеп билиринге өөренири;

Өөреникчилерге хевирлеттинери:

-башкы-биле демниг ажылдажышкың үезинде чечен чогаалды өөренип шиңгээдиң алырда чаа-чаа сорулгаларны салып билири;

-кылып турар ажылдарың ажыл үезинде болгаш ажыл соонда шын азы шын эвес кылып турарын боду сайгарып, шинчилеп билири;

-номчулга талазы-биле бодунуң ажылын планнап билири.

б) 4-ку класстың өөреникчилериниң эртемге сонургалын ханыладыры-биле чоруттунган ажылдарның түңнелинде (познавательный)

Өөреникчилерге хевирлеттинген турары:

- өөредилге даалгаларын күүседип турар үеде херек ужурлуг медээлерни немелде номнар, статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;
- бодунуң назы-харынга дүүштүр янзы-буру словарьларга, справочниктерга даянып билири;
- дылдың негелдерин күүседирде янзы-бүрү схемаларны, модельдерни, символ- демдектерни ажыглап билири;
- белен таблицаларны,схемаларны,сөзүглелдерни немээри;

Өөреникчилерге хевирлеттинери:

- Библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медеделдиги-биле тургузуп билири;
- болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып дамчыдып билири;
- алган медээлерни сайгарып, критикалап билири;

В) 4-ку класстын өөреникчилериниң бот-боттарының аразында харылзажырынга хамаарыштыр хевирлеттинген турар билиглери (коммуникативтиг):

- аас чугаага диологту ажыглап билири;
- аңгы-аңгы бодалдарны өөренип, сайгарып билири болгаш чаңгыс аай түннелге келиринге өөредири;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чаңчыгары;
- билдинмес чүвелеринге айтырыгларны салып билири;
- коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары;
- бөлүккө ажылдап өөренири; бодунун бодалындан аңгыда эжиниң узел-бодалын база дыңнап, үнелеп билири; туннел үндүрерде бодунуң бодалын тайылбырлап билири болгаш эш-өөрүнун узел-бодалы- биле денештирип билири;

Өөреникчилерниң харылзажырынга хамаарыштыр билиглериниң хевирлеттинери:

- коммуникативтиг сорулгаларны дыңнакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медээни, билигни чедирери;
- удур-дедир хыналда үезинде бот-боттарынга дузаны үезинде чедирип билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары;
- бөлүк-биле ажыл үезинде чогуур айтырыгларны салып билири.

«Номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазы» деп бөлүк.

Планнаттыг туннел:

- аңгы-аңгы сөзүглелдерни ыыткыр дыңзыг аянныг номчулга, иштинде номчулга болгаш дыңнап турар уеде уткаларын шын меделдиг билип алыры; оларның онзагай шынарларын (уран-чечен, эртем-популярлыг, тайылбырның), сөзүглелдерниң кол уткаларын болгаш кол маадырларын; утка аайы-биле айтырыгларга харыылап билири; болуушкуннарның чурумун тодарадып билири; номчаан азы дыңнаан өөредиглиг, эртем- популярлыг болгаш уран-чечен сөзүглелдерге айтырыгларны салып билири.

Бердинген түннелдерниң чедип алырының билии:

-сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлериниң шынарларын тодарадыры;

-номчаан азы дыңнаан сөзүглелиниң кол утказын, кол маадырларын, сөзүглелдиң утказынга хамаарышкан айтырыгларга харыылап тургаш, болуушкуннарның чурумун тодарадып билири;

-сөзүглелдиң утказынга хамаарышкан айтырыгларны салып билири.

Программанын допчузу

№	Темалыг кезээ	шагы
1	Тыва дылын, тыва чоннуң, тыва чериң – ожууңнуң үш ыдык дажы.	2 ш.
2	Чылдың үелери. Тодуг-догаа алдын күзүм.	2 ш
3	Улустуң аас чогаалының биче хевирлери.	2 ш.
4	Өөренип өөрөн.Эки кылган ажыл – элеп читпес алда.	2 ш
5	Бистиң бичии өңнүктеривис.	2 ш
6	Бойдустуң чажыттар.	2 ш
7	Чылдың үелери. Аккыр харлыг кыжым.	3 ш
8	Багын чугаалаарга – бачыды арлыр.	2 ш
9	Бойдуска хумагалыг болуулу!	2 ш
10	Эштигде хөглүг, эптигде күштүг..	3 ш
11	Авторлуг тоолдар.Эрниң эреси.	2 ш
12	Чылдың үелери.	3 ш
13	Улус аразындан ие караа чымчак.	2 ш
14	Улустуң аас чогаалы. Тоолдар.	2 ш
15	Хөктүг ужуралдар, солун болуушкуннар.	2 ш

16	Төөгү болгаш тоолчургу чугаалар.	2 ш
17	Ойнаксанчыг оюннарым. Кижиге болуру чажындан.	3 ш
18	Өске чоннарның аас чогаалы.	2 ш
19	Чонум чаагай ёзу-чаңчылдары.	2 ш
20	Тывамның төөгүзүндөн солун арыннар.	2 ш
21	Чылдың үелери.	2 ш
22	Ниити шагы	34 ш

Календарь-темалыг планнаашкын

№	Раздел	Темалары	Шагы	Эртирер хүнү	
				план ёзугаар	херек кырында
1	<i>Тыва дылың, тыва чонуң, тыва чериң – ожууңнуң үш ыдык дажы..</i>	Ч.Кара-Күске «Камнаалыңар», В.Саарымбуу. «Төрээн Тывам кижилери» Ч.Куулар «Эртинелиг бурун Тывам»	1	07.09.2024	
2	Чылдың үелери. Тодуг-догаа алдын күзүм.	С.Сүрүң-оол. «Чанган куштар» Х.Ойдан-оол «Баштайгы сегиржип алыышкын» А. Пушкин «Кус»	1	14.09	
3	Улустуң аас чогаалының биче хевирлери.	Тывызык, тоол, үлегер домактар, көгүдүглер	1	21.09	
4	Өөренип өөрөн	О.Сувакпит «Камналга» Э.Кечил-оол «Үндүр имнедипкен»	1	28.09	

5	Эки кылган ажыл – элеп читпес алдар.	С.Сарыг-оол «Дуза када бергеним» К.-Э.Кудажы «Маргылдаа» Кл дашкаар ном	1	05.10	
6	Бистиң бичии өңнүктеривис.	Х.Ойдан-оол «Эгерек биле Эзирек» С.Тока «Бистиң аңчывыс»	1	12.10	
7		Л.Чадамба «Кушкаштар»	1	19.10	
8	Бойдустун чажыттары	С.Сарыг-оол «Саржаг дажыглаан»	1	26.10	
9		М.Эргеп «Хөртүкке турлагжыыр» М.Эргеп «Анай» кл дашкаар номч	1	09.11	
10	Чылдың үелери. Аккыр кыжым. харлыг	Л.Чадамба «Кыжын» Х.Ойдан-оол «Баштайгы хар»Х.Ойдан-оол «Олегтин өңнүктери»	1	16.11	
11	Багын чугаалаарга – бачыды арлыр.	И.Крылов «Көрүнчүк болгаш сарбашкын» С.Сүрүң-оол «Өрге биле күске»	1	23.11	
12		Э.Кечил-оол «Кеземче» Л.Толстой «Сөөкчүгөш» кл дашкаар номчулга	1	30.11	
13	Бойдуска хумагалыг болуулу!	К.-Э.Кудажы «Чүрек иштинде ок» С.Комбу «Эжеш куштар хоюспаңар»	1	07.12	
		С.Сарыг-оол «Кижиги – бойдустун төлү»			

14		Ч.Ондар «Хүн»	1	14.12	
15	Эштигдe хөглүг, эптигдe күштүг.	Е.Танова «Өңнүктөр»	1	21.12	
16		С.Тока «Черликпен» кл дашкаар номчулга	1	28.12	
17	Авторлуг тоолдар.	Ш.Суваң «Алдын-Кушкаш»	1	18.01.25г	
18		С.Сарыг-оол «Шиижекчигеш»К.Тюлюш «Улуургак, билииргек Дагаажык»	1	25.01	
19	Эрний эреси.	С.Сүрүң-оол «Кызыгааржыга А.Арапчор «Эр кижиниң чаңгыс сөстүү» С.Михалков «Степа биле Егор»	1	01.02	
20	Чылдың үелери.	М.Пришвин «Изиг түлүк үе» К.Ондар «Ыглапкан хар»	1	08.02	
21	Улус аразындан ие караа чымчак.	Е.Танова «Ава дугайында сөс» Е.Танова «Кырган-авам келди-ле!»	1	15.02	
22		Проект «Алдын хун дег аваларга»	1	22.02	
23	Улустуң аас чогаалы.	Тыва улустуң тоолу «Үш чүүл эртемниг	1	01.03	

	Тоолдар.	оол» «Боралдай ашак»			
24		Тыва улустун тоолу «Сыынак» «Тоолду чүге чажырбазыл» кл дашкаар номчулга	1	15.03	
25	Хөктүг ужуралдар, солун болуушкуннар	С.Пюрбю «Шортан мунган эзир» С.Пюрбю «Бөрттүг дилги»	1	22.03	
26		М.Өлчей-оол «Тергелиг аът» О.Сувакпит «Хаважыгаш» кл дашкаар номчулга	1	05.04	
27	Төөгү болгаш тоолчургу чугаалар.	Төөгү чугаа «Мөге Союспан» Тоолчургу чугаа «Ийи кыс» «Часкы»	1	12.04	
28	Ойнаксанчыг оюннарым.	С.Сарыг-оол «Оюннар» О.Сувакпит «Хуулгаазын кажыктарым»	1	19.04	
29	Кижиге болуру чажындан.	Б.Хөвөңмей «Адазының айбызынга» Л.Чадамба «Ивижилер оолдары»	1	26.04	
30	Өске чоннарның аас чогаалы.	Ненец улустун тоолу «Хек» Хакас улустун тоолу «Чанагаш-оол»	1	03.05	
31	Чонум чаагай ёзу-чаңчылдары.	М.Кенин-Лопсан «Калдаракты азырап алганым» М.Өлчей-оол«Кирген кижээ»	1	10.05	

		Класстан дашкаар номчулга			
32	Тывамның төөгүзүндөн арыннар.	солун С.Сарыг-оол «Оттуг терге» О.Саган-оол «Кызыл Сылдыс ордени»	1	17.05	
33		Н.Ооржак «Адазының дузалакчылары»	1	24.05	
34	Чылдың үелери.	К.-Э.Кудажы «Чазый хырын башка халдаар». Бистиң проективис «Мээң ынак номум».	1	30.05	